

KULTURMILJÖUTREDNING NORRBERGET VAXHOLM

VAXHOLMS STAD OCH STOCKHOLMS LÄN

PM HENRIK GARTZ, PAUL WILUND, KALLE ANDERBERG 2016-02-08

WILUND
ARKITEKTER &
ANTIKVARIER AB

Vaxholm med objektets läge vid pilen.

INNEHÅLL

FÖRORD	4
1. BESKRIVNING AV NORRBERGET I VAXHOLMS TÄTORT	6
2. KARAKTERISERING AV OMRÅDET	8
4. ANTIKVARISKA ASPEKTER PÅ PLANLÄGGNING AV NORRBERGET	15
5. FÖRSLAG PÅ PLANBESTÄMMELSER MED UTGÅNGSPUNKT I ANALYSEN	16
6. SAMMANFATTNING	17

Förord

Detta utrednings-PM är upprättat av Paul Wilund, Henrik Gartz och Kalle Anderberg, Wilund arkitekter & antikvarier AB på uppdrag av Vaxholms stad genom planchef Oskar Pihl. Utredningen avser antikvariska bedömningar av lämplig ny bebyggelse på Norrberget sett i relation till riksintresset för Kulturmiljövården AB 51, 58. Utredningsområdet omfattar planområdet för Norrberget och den angränsande bebyggelsen.

Denna kulturmiljöutredning är en redogörelse för kulturvärdena i området vilket kommer att vägas mot andra intressen i den fortsatta planeringsprocessen.

Förutsättningar för uppdraget är att kommunen beslutat riva Norrbergsskolan varför bedömning av skolans kulturhistoriska värden inte ingår i rapporten.

Paul Wilund

Arkitekt MSA, Bebyggelseantikvarie SPBA, fil.kand.

Henrik Gartz

Byggnadsantikvarie SPBA fil.mag.

Kalle Anderberg

Bebyggelseantikvarie SPBA, fil.kand.

Wilund arkitekter & antikvarier AB

Nybrogatan 81

114 41 Stockholm

08-231939 & 070-6639639

kontoret@wa2.se

www.wa2.se

Utdrag ur riksintressetexten: Vaxholms del av riksintresset AB 51, 58 Norra Boo - Vaxholm - Oxdjupet - Lindalssundet

Motivering:

A. Farledsmiljö utmed inloppet till Stockholm via Vaxholm, som speglar skärgårdens betydelse för huvudstadens sjöfart, livsmedelsförsörjning och rekreativt liv, som speglar levnadsbetingelserna för innerskärgårdens befolkning alltsedan medeltiden och som speglar Stockholms utbyggnad mot öster. Här kan levnadsförhållanden för olika sociala skikt utläsas, liksom utvecklingen inom transportteknik och arkitektur. (Skärgårdsmiljö, Rekreativ miljö, Sommaröjesmiljö, Fritidshusområde).

B. Militär miljö och småstadsmiljö, med försvarsanläggningar utmed farleden in mot Stockholm och staden Vaxholm, som visar Stockholms sjöförsvar alltsedan 1500-talet, befästningskonstens utveckling sedan början av 1700-talet, samt hur servicesamhället och sedermera staden Vaxholm växte upp som en följd av Vaxholms kastell. (Fästningsmiljö).

Uttryck för riksintresset:

A. Kommunikationernas utveckling så som de framgår av äldre bryggor och hamnlägen, samhällen, bebyggelsegrupper, fyrar, sjökrogar och platser för handelsutbyte och service för sjöfararna. Ångbåtsepokens nya bryggor, och bebyggelse som växte fram i spåren av detta från och med mitten av 1800-talet. Gårdar, jordbruksmarker och skogsbevuxna landskapspartier som speglar skärgårdsbefolkningens levnadsbetingelser och sammansatta ekonomi i äldre tid, baserad på jordbruk, fiske och sjöfart samt varuleveranser till Stockholm. Binäringar som båtbyggeri. Uttryck för rekreativt liv. Sommarvillor från 1800-talets senare del och 1900-talets början, ”grosshandlarvillor” med rik lövsågeridekor och villor som visar den fortsatta arkitekturutvecklingen, byggda för en ny samhällsklass av välbärgade företagare och belägna vid vattenbrynet nedanför ett brant berg, högt uppe på bergskanten, på de små öarna i farleden eller på större öar som Tynningö och Skarpö. Pensionat och hotell samt uttryck för uthyrningsverksamheten av den äldre skärgårdsbebyggelsen till sommargäster, med åtföljande förändringar av bebyggelsen. Områden med fritidsbebyggelse av enklare slag från 1900-talet, för ett bredare lager av Stockholms befolkning.

B. Försvarsanläggningarna i och i närheten av Vaxholm, som utvecklats ur Gustav Vasas första skans 1548 och i sin nuvarande utformning huvudsakligen speglar befästningskonsten under 1800-talets andra hälft. Det gäller bl. a. Vaxholms kastell, Vaxö batteri och Rindö redutt. Vid den alternativa passagen i farleden Oxdjupet ligger Oskar Fredriksborgs fästning och, i Värmdö kommun, Fredriksborgs fästning från 1700-talet. Vaxholms stad som uppstod som ett servicesamhälle till fästningen och centrum för handeln i skärgården, avsöndrades som egen församling omkring 1630 och fick stadsprivilegier som brukar dateras till 1652. Planmönstret med rätvinkligt rutnät och tät stadsbebyggelse i de centrala delarna närmast hamnen samt oregelbundet gatunät med friliggande, mer småskalig träbebyggelse för en fiskarbefolkning norr därom och villaområden i väster. Tullhuset från 1776. Bebyggelse som hör samman med rekreativt livs uppblomstring från och med 1800-talets senare del.

Detalj av karta från 1749. Mörkmarkerade ytor betecknar odlingsmark. Källa Lantmäteriet

I. Beskrivning av Norrberget i Vaxholms tätort

Norrberget låg under 1700-talet och det tidiga 1800-talet som ett obebyggt område utanför den egentliga stadsbildningen Vaxholm. I samband med bland annat införandet av allmän värnplikt etablerades den militära övningsplatsen Lägret söder om planområdet. Denna yta var tidigare ängs- eller åkermark. På berget norr om övningsplatsen uppfördes vid denna tid Storstugan som en social mötesplats för lediga soldater.

Under det sena 1800-talets andra hälft växte staden och en förstadsbebyggelse etableras i den södra delen av närområdet. I denna del uppfördes bland annat Vaxöskola i kvarteret Terra Nova på exercisfältets västra sida.

Under andra världskriget användes Lägret för bland annat odling av potatis. Den nuvarande parkanläggningen i kvarteret Lägret tillkom under 1950-talet.

Norrberget planlades först 1911 och under 1900-talets första hälft växer förstadsbebyggelsen mot norr och väster. Ett vattentorn uppfördes 1923 efter ritningar av Cyrillus Johansson. Vattentornet har beteckningen Q i plan. Vid samma tid växte stadskärnan mot väster med bland annat uppförandet av Vaxholms bio under sent 1910-tal och det tidigare perifera övningsfältet fick mer och mer karaktär av stadspark.

Detaljplanen för kvarteret Lägerhöjden där Norrbergsskolan ligger upprättades 1949 och där anges marken kring nuvarande Norrbergsskolan samt Storstugan för allmänt ändamål. Storstugan har inte något kulturhistoriskt skydd i denna plan. Vid samma tid planläggs kvarteret Kasinot öster om Lägerhöjden för enfamiljshus. Runt Storstugan anläggs en park som går hela vägen fram till kvarteret Kasinot och ner mot Lägret.

Detalj av häradsekonomska kartan från 1847. Källa Lantmäteriet

Norrbergsskolan uppfördes 1953 i för tiden typisk skolarkitektur efter ritningar av John och Lars Åkerlund, och den har senare byggts om- och till vid ett flertal tillfällen. Öster om skolan har senare ett par låga barnstugor uppförts.

Under de senaste decennierna har områdets förstadsbebyggelse med trävillor på enskilda tomter kompletterats med ett par flerfamiljshus. Dessa är bland annat uppförda i den sydöstra delen av den tidigare Norrbergsparken samt söder om småbåtshamnen vid Skutvikshagen. Genom dessa har bebyggelsestrukturen i viss mån förskjutits från den tidigare dominerande villaformen till en blandning mellan mindre flerfamiljshus och villor. Samtidigt har andelen grönytor runt Storstugan minskat.

Detalj av häradsekonomska kartan från 1906. På denna karta ser man hur det nuvarande bebyggelsemönstret i Kvarteret Terra Nova väster om lägret växer fram. Från denna tid ingår även området öster om detta i stadsstrukturen. Storstugan är dock en solitär belägen i ett naturlandskap. Källa Lantmäteriet

2. Karakterisering av området

Området kännetecknas av en kuperad skärgårdsnatur med berg i dagen på höjderna. Norr därom löper en förkastningsbrant ner mot norra Vaxholmsfjärden. Den genom alla tider fasta punkten är Hamngatan som är den historiska vägen till staden. Hamngatan bildar ett huvudstråk i stadskärnan.

Öster om området ligger Norrberget, en bergsrygg som inte varit bebyggd troligen pga sin topografi. Norrberget är en del av en grönstruktur känd för sin utsikt över skärgården. Öster om Lägerhöjden, söder om Norrberget ligger kvarteret Kasinot med villabebyggelse. I anslutning till kvarteret uppfördes runt 1980 en barnstuga och 1989 två servicehus inom det som tidigare varit parkmark.

Söder om planområdet ligger kvarteret Terra Nova som huvudsakligen är bebyggt med friliggande enfamiljshus på från olika tider. Öster om området ligger den yngsta bebyggelsen i området inom kvarteret Skutviken. Här byggdes 2008-2009 låga flerfamiljshus i souterräng i 3 våningar med gavlarna mot fjärden.

Mitt i området tronar Storstugan som ursprungligen var en nationalromantisk solitär på sin klippa. Idag har den omgivande bebyggelsen krupit närmare. Storstugan har byggts om och till vid ett antal tillfällen och är idag fritidsgård i ett stadsmiljösammanhang. Norrbergets obebyggda höjdrygg är den enda konstanten som under alla tider har varit ett grönområde och en utsiktspunkt.

Norrbergsskolan sedd från vattentornet. På bilden syns tydligt hur området möter sekelskiftets trähusbebyggelse mot söder.

Norrbergsskolan från sydöst. Vid planeringen av skolan behölls ett stort respektavstånd och ett grönområde ner mot Storstugan, detta har senare bebyggts med barnstugor.

Storstugan, uppfört som soldathem 1907. Huset användes ursprungligen som samlingslokal och för sociala aktiviteter för militären, idag är det fritidsgård.

Kvarteret Skutviken med låg flerbostadsbebyggelse i souterräng. Byggt på 2000-talet.

Kvarteret Terra Nova med det sena 1980-talets flerbostadsbus i Kvarteret Kasinot i fonden.

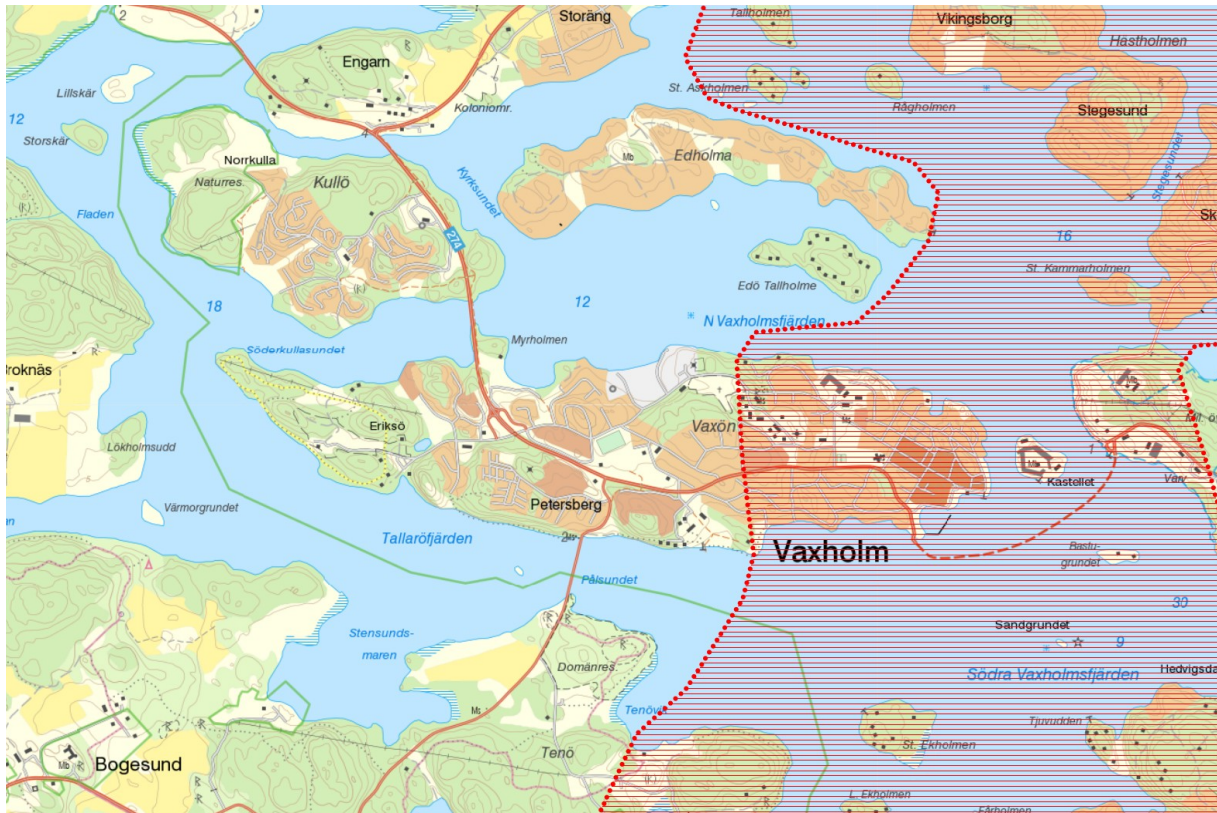
Vy från Kvarteret Terra Nova mot Storstugan. Gatunätet är troligen utlagt med detta fondmotiv i åtanke.

Del av småstadsbebyggelsen i Kvarteret Terra Nova. Denna är av olika ålder och stil men sekelskifteskaraktären dominerar.

Vy över Lägret, det tidigare exercisfältet. I den södra delen låg tidigare militärbyggnader på rad längs med gatan.

Karta, länsstyrelsens planeringsunderlag, del av avgränsning för riksintresset.

3. Analys av riksintressets värden och deras påverkan på planområdet

Nedanstående textavsnitt är citat ur riksintressebeskrivningen vilka har påverkan på Norrberget

Militär miljö och småstadsmiljö, med försvarsanläggningar utmed farleden in mot Stockholm och staden Vaxholm, som visar Stockholms sjöförsvaret alltsedan 1500-talet, befästningskonstens utveckling sedan början av 1700-talet, samt hur servicesambället och sedermera staden Vaxholm växte upp som en följd av Vaxholms kastell.

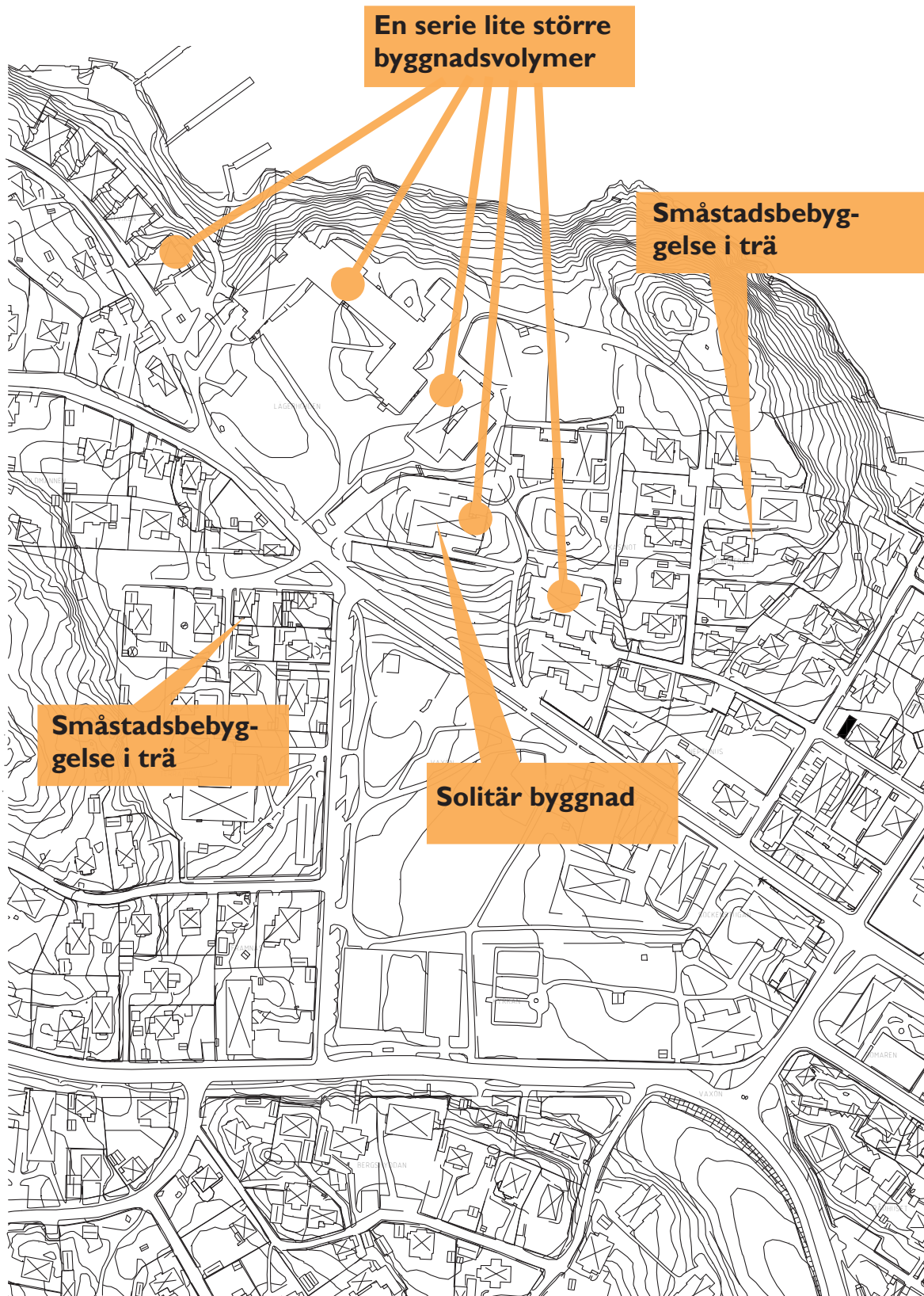
Försvarsanläggningarna i och i närheten av Vaxholm, som utvecklats ur Gustav Vasas första skans 1548 och i sin nuvarande utformning huvudsakligen speglar befästningskonsten under 1800-talets andra hälft. Det gäller bl. a. Vaxholms kastell, Vaxö batteri och Rindö redutt.

Vaxholms stad som uppstod som ett servicesambälle till fästningen och centrum för handeln i skärgården, avsnödrades som egen församling omkring 1630 och fick stadsprivilegier som brukar dateras till 1652.

Planmönstret med rätvinkligt rutnät och tät stadsbebyggelse i de centrala delarna närmast hamnen samt oregelbundet gatunät med friliggande, mer småskalig träbebyggelse för en fiskarbefolkning norr därom och villaområden i väster. Bebyggelse som hör samman med rekreationslivets uppblomstring från och med 1800-talets senare del.

I utredningsområdet har vi identifierat följande komponenter som svarar mot riksintresset: Storstugan och Lägrät som är delar av de militärhistoriska sammanhangen i Vaxholm. Småskalig träbebyggelse som finns i områdets sydvästra del.

Under 2016 kommer länsstyrelsen att påbörja en översyn av länets riksintresseområden i syfte att uppdatera och aktualisera dem.

Karta som visar områdets olika bebyggelsetyper och deras placering.

4. Antikvariska aspekter på planläggning av Norrberget

Följande aspekter bör beaktas vid planläggning av Norrberget.

ANTIKVARISKA MOTIV: STORSTUGAN

Storstugans östra del utgjorde soldathem och byggnaden berättar om det tidigare exercisfältet vilket ingår i del B, i riksintressebeskrivningen. Byggnaden utgör en viktig del i berättelsen om Vaxholm som militär miljö. Byggnaden är uppförd i en nationalromantisk kontext vilket innebär att den är avsedd att vara en solitär, belägen på sin kulle omgiven av karg nordisk natur.

ASPEKTER TILL DETALJPLAN

En planläggning bör beakta avståndet till Storstugan. Vid en högre exploatering ökar också kravet på avstånd. För att värna kulturvärdena bör Storstugan omges av en naturlig parkmark som har kontakt med lägret.

ANTIKVARISKT MOTIV, GRÖNOMRÅDEN OCH OBEBYGGDA YTOR

Norrberget och den branta stranden norr om planområdet utgör ytor som av olika skäl inte har bebyggts, vilket bland annat berättar om ett traditionellt tämligen lågt exploateringstryck i stadens utkant. Ytan söder om Norrbergsskolan är idag en natuuryta med berg i dagen. Lägret och naturmiljön Norrberget utgör idag viktiga ytor för rekreation. De två barnstugorna som har uppförts norr om Storstugan innebär att Storstugans närmiljö redan har påverkats. Om en planläggning kommer att omfatta ändring av barnstugornas läge bör en ny placering längre mot nordväst övervägas.

ASPEKTER TILL DETALJPLAN

Utsikten från Norrberget är viktig. Den sammanhängande grönstrukturen i Lägret-Norrbergsparken-Norrberget har lång kontinuitet och den ingår i upplevelsen av Storstugan och de äldre bebyggelsemiljöerna. Ny bebyggelse bör om möjligt förskjutas mot nordväst så att den sammanhängande grönstrukturen värnas och förstärks.

ANTIKVARISKA MOTIV: PLATSEN BEBYGGELSEKARAKTÄR

Förutom Storstugan består områdets kulturmiljöer av ett antal bebyggelse typer. De friliggande villorna utmed Hamngatans södra sida samt Läbergatans västra sida i kvarteren Terra Nova och Vildmannen, utgör en slags tyngdpunkt i området. Bland bebyggelsen finns även nyare byggnader som frigör sig från platsens tidigare mönster. Norrbergsskolan kan ses som ett exempel på sådan bebyggelse men som än mer markant framstår äldreboendet på Lägerhöjden vid Torggatans ände. Området befinner sig i stadskärnans omedelbara närhet med Hamngatsbebyggelsen, bion och kyrkan.

ASPEKTER TILL DETALJPLAN

Den nya bebyggelsen på Norrberget bör ha en småstadskaraktär med relativt låga och nedbrutna volymer som förhåller sig till kvarteret Skutviken och bebyggelsen vid Lägret längs Hamngatan och Läbergatan. Omgivande miljöers skala och bebyggelsemönster kan utgöra inspirationskälla för den nya bebyggelsens struktur både avseende skala, täthet, gatumönster och förhållandet byggnad/tomt eller byggnad/gata, terräng och topografi och material.

En storskalig exploatering med stora och höga byggnadsvolymer riskerar att bli främmande och skapa en bebyggelse som inte inordnar sig i kulturmiljön. Denna typ av bebyggelse bör undvikas.

ANTIKVARISKA MOTIV: KVARTER OCH VÄGAR

Hamngatan är ett spår av den äldsta tillfartsvägen till Vaxholm och dess funktion av huvudled in till stadens kärna har givit den en karaktär av huvudgata som tar sin början vid Lägret. Utredningsområdet befinner sig dock utanför rutnätstaden och ingår i en slags förstadsmiljö.

Trähusbebyggelsen sydväst om planområdet har en relativt rätvinklig tomtstruktur skapad genom läget utmed Länergatan och Hamngatan. Norrbergsgatan fortsätter mot norr och bildar en gräns mellan planområdet och branten ner mot fjärden.

ASPEKTER TILL DETALJPLAN

Ny kvarters- och vägstruktur bör ansluta till och bygga vidare på det befintliga gatunätet. Gatorna bör på samma sätt som i den äldre staden bilda ett nät som medger rörelse i olika riktningar genom området och vidare in på intilliggande gator.

5. Förslag på planbestämmelser med utgångspunkt i analysen

Det finns olika sätt att utforma en ny bebyggelse med utgångspunkt i kulturmiljöerna som omger Norrberget. De styrande faktorerna är att den bebyggelse som uppförs på platsen bör förhålla sig till omgivande bebyggelse i skala och täthet. Den bör även underordna sig Storstugan som även i framtiden bör vara en solitär. Det får gärna skapas en småskalig urbanitet då detta på ett bra sätt samverkar med de befintliga kulturmiljöerna. Det finns även en möjlighet att framhäva Storstugan och grönområdet på Norrberget genom att koppla ihop Norrberget och Lägret med en park. Kvartersstrukturen bör medverka till rörelser genom området och ansluta till omgivande vägnät.

6. Sammanfattning

Detta uppdrag är begränsat till en analys av planområdets förhållande till riksintresse AB 51, 58 för kulturmiljövården. En bärande formulering i denna beskrivning är värdet hos den småskaliga bebyggelsen i småstadsmiljön.

En kulturhistorisk bedömning av stadsmiljön och specifikt för tomtens påverkan på denna miljö får därför ta fasta på vad som konstituerar stadens kulturhistoriska värden och platsens miljömässiga kvaliteter. Planområdet är så pass centralt beläget att ny en bebyggelse och gatunät inte bör bryta sig ur den relativt småskaliga bebyggelsestruktur som idag karakteriserar utredningsområdets omedelbara närhet åt öster, dvs mot centrum.

Vi finner att utredningsområdet ligger så centralt att det påverkar stadskärnan. Detta förhållande kan även förstärkas. Vi anser att en ny bebyggelse bör anpassas tämligen noga till den befintliga stadsstrukturen och att den nya bebyggelsen bör utformas så att den förstärker småstadsmiljöns kärnvärden och samtidigt inordnas i staden. Detta bör ske med en försiktig urbanitet som i sitt uttryck tydligt signalerar platsens läge i den äldre stadens periferi.